

a vár ura, kinek elnéző türelme parasztjaival szemben szőlássá lett. 1644-ben I. Rákóczi György hadai kerítették hatalmukba Lévát, de a császáriak ezt sem nézték sokáig ölbe tett kézzel.

A rendi felkelések első hullámai még el sem nyugodtak, amikor a vár védői ismét kénytelenek voltak szembenézni a török veszedelemmel. A zsitvatoroki béke ellenére ugyanis a török nagyszabású hadjárat tervét latolgatta, amely Lévát is veszélyeztette. 1663 őszén Ahmed Köprülü nagyvezír hatalmas seregével meg is jelent Léva alatt, és Bartakovich Gáspár, a vár kapitánya, nem látva esélyt a védelemre, feladta a várat. 1664 júliusában azonban a török hatalmas vereséget szenvedett a garamszentbenedeki csatában a császári hadaktól, amelyek vezérése de Souches tábornokra és Koháry István ezredesre bízott. Maga Koháry halálát lelta az ütközetben, emléket oszlop őrzi ma is a város határában, ahová lova hurcolta a holttestét. A török a csatavesztés után kénytelen volt kiüríteni a várat.

A megpróbáltatásoknak azonban korántsincs vége. 1678-ban Thökölynek nem tud ellenállni a császári védősereg, nem sokkal később viszont ő marad alul, hogy 1682-ben ismét diadalt ühessen Léván. 1703 őszén Ocskay László keríti csellel hatalmába a várat, majd itt tartja fényes esküvőjét Tisza Ilonával, helyt adva egy véget nem érő kuruc mulatozásnak. A következő évben kétszer is gazdát cserél a vár. 1704-ben itt üt tanyát maga a „nagyságos fejedelem”, II. Rákóczi Ferenc, hogy haditanácsot tartson a nagyszombati vereség után. A nyughatatlan sorsú vár ezután is kézzel jár, majd 1709 februárjában a kurucok, visszavonulóban a döntő trencsényi csatavesztésből, beteljesítik sorsát. A várarkokat betömik, a lőportornyot felrobantják, bástyáit megcsonkítják, ne lehessen többé a császáriaké sem.

A kuruckorral így Léva várának csillaga is lehanyatlott, hogy átadja helyét az enyészetnek, amelyben nincs többé helye harcnak, vizálynak, menyegzőnek, csupán az emlékezetnek.

Himmler György

Hogyan alapították Kölesdet a zsámbéki reformátusok?¹

A Buda és Esztergom közötti Zsámbék reformátusságának első bizonyítéka, hogy a huszita Budai Nagy Antal özvegye két fiával együtt itt telepedett le. Később a török uralom is kedvezett a reformációnak. 1541-ben a török szétlőtte a kolostort, majd rendbehozatta és a templommal együtt várrá alakította át. Emiatt, továbbá, mert a pálos szerzetesek elmenekültek, a faluban csak református istentisztelet volt.

Az 1686-os esztendő Zsámbék hőskorának legkiemelkedőbb dátuma. Ez év június 19-én Fehérvárról a törökök nagyobb lovas sereget küldenek az ostromlott Buda alá. Ezt a sereget Zsámbék alatt megtámadja a későbbi legendás híru kurucvezér, aki akkor az esztergomi huszárok hadnagya, *Bottyán János*, bár csak maroknyi csapat állt rendelkezésére a tízszeres túlerővel szemben. Keserves küzdelem alakult ki a két csapat között. A törökök már-már halálos csapást mértek az esztergomi huszárokra, amikor a környék református magyarjai kaszával, kapával estek neki a töröknek! Az egykorú írások szerint ebből a csatából egyetlen török sem menekült meg, mind levágták! — írja Szittyai Dénes.² Az esztergomi huszárok hadnagyát kapitánnyá léptették elő, s rábízták a zsámbéki várat. Alatta békében élhetett és szabadon gyakorolhatta vallását a jobbágyság.

1689-ben azonban vásónkői Zichy István személyében új gazdát kapott a vár. Az egész Zsámbéki-medencét (Tök, Perbál, Budakeszi, Budaörs) 30 000 forintért, teljes majorátus joggal megvette I. Lipóttól. Fia, Zichy Péter zavarta el a reformátusokat Zsámbékról. A kitelepítés 1710—1720 között folyt le. Csak azok maradhattak itt, akik „rekatalizáltak”, avagy reverzálist adtak a katolikus fél javára. Az elmenekülők Kölesdre kerültek, ahol a földesúr befogadta őket.

Tudjuk, hogy a török alól felszabadított területek benépesítésében elsősorban kétoldalú gazdasági érdekelttség érvényesült: ahhoz, hogy a földesúrnak haszna legyen a birtokából, embe-
reket kellett odateleptenie, akik dolgoztak, termeltek; másfelől pedig a jobbágyok szabadulni

¹Részlet a szerző Zsámbéki krónika című munkájából (*Szerk.*).

²Szittyai Dénes: Zsámbék. (Kézirat) Ráday Kollégium Levéltára.

igyekeztek korábbi kötöttségeiktől. Ezek mellett azonban felekezeti szempontok is szerepet játszottak. A merkantilista birtokosokat — mint Mercyt is, aki nagy szerepet játszott a bánáti telepítésekben, és ott megszokta a több nyelvű és több vallású telepeseket — nemigen izgatták az ellenreformáció érdekei, nekik elsősorban munkáskéz kellett. Így a Kölesdre település látható jogcíme a vallásüldözés volt, de a valóságban a gazdasági előnyök, a szabad költözködés joga stb. volt a legerősebb mozgatóerő.

Ezt a népmozgalmat kívánjuk felvázolni a következőkben.³

Az elüldözés az állam és az egyház akkori viszonyát tükrözi. Zichy a király által végrehozott támogatott ellenreformáció híve. Az ellenreformáció pedig a protestánsok kiirtását tűzte maga elé ezzel a királyi jelszóval: *Magyarországot előbb katolikussá, aztán németté kell tenni!* Szerencsére akadtak földesurak, akik nem voltak ilyen türelmetlenek, illetve akik nem akarták földjüket parlagon hagyni, hanem munkás kezek szerzésére törekedtek. Ilyen volt Mercy generális, Kölesd földesura, aki a kurucvilág előtt itt élt rácos faluját és akarta népesíteni jobbággyokkal. A kölesdi református egyház irattárában lévő irat ezt így mondja el:

„Két ízbeli megszállását lehet és kell megkülönböztetni ennek a Kölesd nevezetű helységnek. Az *előbbi*, melynek eredete még inkább homályban van, az úgynevezett kurucvilág előtt roppant nagy *Colónia Rátz lakosság* lett volna, amely abból hihető, hogy az új utcán levő mindenekelőtt esméretes *Rátz-temető* máig ezt a nevet viseli. De a kurucvilágban elpusztult. Annak utána, hogy a vizsgálkodás megszűnt hazánkban, és nevezetesen, hogy a *hőgyészi* dominiumnak, mely még akkor papság és lakosok nélkül szűkölködő volt, az Udvarnál sok érdemre nézve Nagytekinetű R.Sz.B. Gróf lovas generális, haditanácsos, egy vasas regiment colonal, és a Tömösvári Bánáth Gr. Commendansa: *Merczy de Argentau* lett örökös urává. Ennek kedvező ajánlására, *valláskülönbség nélkül* innen, onnan, nevezetesen Simontornyáról és Zsámbékról (ahonnan nevezettik még ma is a 'Sámbék utca'): *külső, belső sérelmes okoktól indítván*, még fekvő javaiknak hátrahagyásával is, kezdetek újólag megülni Kölesdet.”

A zsámbéki okot már láttuk. A simontornyai menekülés hasonlóképpen történt. A simontornyai várból indult el Bottyán János a dicsőséges dunántúli hadjáratra, s ide tért vissza vesztesként. Simontornya földesurai közt ott találjuk a Zichyeket is. A hagyomány azt tartja, hogy a tolnanémedi evangélikus egyház a simontornyai menekült katonák alapítása.

Ezután a kis kiterő után folytassuk a kölesdi betelepülést.

Melyik esztendőben történt a reformátusok betelepülése? — Nem világos.

„Az bizonyos tartja a Relatio, hogy a Pesti Commissiókor, amely volt 1720-ban, már formális eklézsia volt. Elsőbben csak oskolamesterük volt, aki egyszersmind prearált is; Hollósi Ferenc nevezetű. Micsoda időtől fogva? Nem bizonyos, de hihető, hogy csakhamar lett a megszállás után. A többi *Sacrumokra* nézve: hol Zombára, amelyet akkor mind reformátusok laktak, hol pedig Gyönkre jártak. Olykor gyermekeiket Medinán a rácz pap is keresztelte. Osztan, mindinkább nevelkedvén és formáltatván a gyülekezet, jőkor *tulajdon prédikátorok* kezdtek lenni. Az elsőt nevezik: Nagy Bajominak, azután következnek Mócsi István, Orményi István, Bodóki István, kiktől nincsen semmi *Matriculája* (anyakönyve) az eklézsiának; hanem azokat követvén Pákozdi Pál, ettől fogva vagon *Matriculája*, tudniillik az 1732 April 24-kétől.”

Merczy generális tehát szintén királyhű ember, de nem elvakult ellenreformátor, mint Zichy Péter. A vallás iránti türelme adódik abból is — amit jeleztem —, hogy a „kurucvilág” után szántatlan-vetetlen földjeit valakikkel meg kell műveltetnie.

Az egyik kölesdi prédikátor által leírt anekdota élesen megvilágítja Mercy generális nagy gondját-baját: „*Itt egy anekdotát említhetek*, melyet vettem egy megélemedett, több mint 80 esztendő, még most is élő, sok régi dolgokra emlékező, itt született Sió János nevezetű [ige] hallgatómtól.⁴ A többször említett földesuraság General Mercy az időtájban Nagydorogon keresztül felfelé utazván, ott megállásban kezdte volna dicsérni azon helységeknek népesését, egyszersmind kívánságát is *ilyen nagyságú helységek felállíthatósága eránt* . . . a maga dominiumában. Valamely értelmes Miser János nevezetű dorogi lakos, akkor törvénybíró, egynek a vele volt tisztjei közül, a generális ebbéli kívánsága teljesíthetése eránt ezt a módot esztelte ki: Csak egyféle vallású emberekkel kellene azon egy helységet felállítani, mert a különböző vallásúak mindig külön húznak: mindenik a maga felekezetihez szít, a másiknak sérelmével nem értenek egyet, ami a népesedést nem fogja együtt. Így a népesedést ez megakadályozhatja, ugyanis az olyan helyiségben nem kívánnak megtelepedni. Értésére esvén ez a tanács a generálisnak, maga elébe szölyította volt azon embert; megkínálta az ő dominiumába való költözködéssel azzal az ígérettel, hogy *ötlet és még maradékait is szabadságban loagná tartani* (felszabadítja a jobbágyság alól)!”

Ez megköszönvén a generális kegyességét, maga lakhelyével való megelégedését jelentette volna. Azonban a generális ezen való megnyugovását, és akarattját menten, még onnan, Hőgyészen lévő főtisztjének megírta volna, hogy ezen tanácsot venné munkába, az egész dominiumban arra bírván, ha lehet az *új colonusokat*, hogy azok ki-ki a maga vallását tartó helységbe költözzenek.”

A főtisztartó végre is hajtotta ura parancsát. Erről is vall az előbb említett prédikátor:

„Itten csak a Helvét (református) vallást követők prédikátorokról van szó, akinek pártfogását igéri a földesuraság, tehát az időben még nem formáltak eklézsiát a *lutheránusok*; vagy azért, hogy a feljebb említett anekdot szerint más helységekre költöztek, vagy azért, hogy számuk nem növekedett. Hanem a köz és máig egyező Relatio szerint, amelyet magam is respective értek, isteni tisztelet végett az egy Communió (úrvacsorán) kívül, az idevaló református gyülekezetbe jártak. Gyermekeiket itt keresztelték, halottjaikat temették stb. A Predikátor a Mesterek tartásokba is egyformán fizettek.”

Jogaik szabad gyakorlásának biztosítására írásbeli szerződést kötöttek a földesúrral, nehogy úgy járjanak, mint Zsámbékon. Miután országoszerre ez volt a gyakorlat a betelepítést illetően, mintaképpen bemutatom a kölesdi *Contractust*.⁵

„*Mercy genétálsnak Kölesd megszállásakori kontraktusa.*

1732. esztendőben november 1-ső napján én, alulírott Gróf Mercy az én Kölesd M. városomat rendbe akarván szedni, egyszer, mind máskor, amint az alább irt punctumokból látszik.

Addig, míg én és örökösöm élni fognak, a nevezett kölesdieknek visszavonhatatlanul szabadságot engedtem: mely egységemet és akaratomat ezen nemes Tolna vármegye által, vagy akármely az országban fennálló Törvényhatóság által kihirdetni és kihirdeteni, ők és az ő örökösök teljes hatalommal mindenkor éljenek: kik is azon javakért esztendőnként kötelesek lesznek fizetni 680 fkat (forintokat), tudniillik két terminusra, melyek közül az első novembertől kezdődik, a 2-ik április 24-től, és így következnek a punctumok: 1-ör: A kölesdi határ minden hozzátartozandó házakkal, földekkel, rétekkel, vizekkel, halakkal; 2-or: A vám, melyre énnékem Ó Felségétől kizáró hatalom adatott, minden jövedelmeivel együtt; 3-or: A vásár minden jövedelmeivel, mint a korcsmáltással, úgy a kereskedőtől fizetendő bérral együtt; 4-er: A mézárszék, korcsma, Pálínkfőzés és minden ami ezekből jövedelem ered; 5-ör: Tüzfát esztendőnként — magam vagy a tisztem fog elegendőt kiszolgáltatni. Épületfát pedig — ki ki magát a Cancelláriában jelentvén, adatni fog; 6-or: Nemkülönbön valamint testeknek, úgy lelkeknek is szolgálni akarok, református papot maguknak hozhatnak, kit én mindenkor gyámolítani fogok. Ha pedig más vallású őket akadályoztatná — az onnét elmozdítottassék; 7-er: Három forintig büntetni — szabadságot adok — különben pedig nagyobb büntetéseket — az uradalom magának fenntart; 8-or: Malmot is, ha nékiek úgy tetszik, vagy látszik, szabadon építhetnek; 9-er: Az új szőlőkből — az ültetés idejétől — hét esztendő elteltével kilencedet adnak; 10-er: A vadászat egyáltalában senkinek sem szabad — kemény büntetés alatt — mind a földesúrnak; 11-er: *Jobbágyi kötelességeknek senki közülük alávetve nem leszen*, szabadsága lesz kiköltözni, s magával vinni minden ingó vagyont; ha pedig házát, földjét, réjtét másnak eladni akarja, szabad leszen ugyan, hanem annak ötödrészét a földesúrnak le kell tenni, tudniillik pénzben; 12-er: A jobb és szabadabb életmódjukra nézve, amint valami pusztát szerezhetek nékiek — kilenced kiadása mellett — átadom.

Ezen feljül irt és általam kiadott punctumokban — bizonynal megegyezek és másként változtatni nem is akarom, az én Kölesd M. lakosaimat — úgy azokban örökösít minden punctumokban megerősítve megváltozhatatlanul aláírom és őket pártolni megígérem, amint is ennek kihirdetésére szabad engedelmet engedek. Költ, mint fellebb.

Gróf Mercy, m.p.

Mely Concontractus a Nemes Vármegye által megerősítve kiadott.”

Földváry szerint is Kölesdre települt a zsámbéki lakosság *legnagyobb része*. Téves tehát az a szemlélet, melynek értelmében a török alatt az őslakosság kipusztult, hiszen a török nemcsak megtúrta az új vallást, hanem támogatta is. Így például a budai pasa — akihez Zsámbék, mint török terület tartozott —, Sztáray Mihály reformátorral levelet küldött Debrecenbe, amelyben „*a területére átjönni akaró papoknak és tanítóknak biztonságot, sőt jutalmat ígér.*”

Kik maradhattak Zsámbékon? Akik rekatolizáltak (visszatértek a katolikus vallásra), illetve akik reverzalistákká váltak. Legkirívóbb példa erre a huszita Budai Antal leszármazottja: Budai Mihály, aki mint római katolikus halt meg Zsámbékon.

Akik nem hajlottak sem a rekatolizálásra, sem a reverzálásra, s nem vállalták a hosszú utat Kölesdre, azok a szomszédos helységeken települtek le, ahol megtúrták őket. Így például Bokodi János Tökön. Bokodi János neve szerepel a zsámbéki plébánia anyakönyvében, 1739-ben 6 családtagja halt meg pestisben. Születését a zsámbéki katolikus anyakönyvben nem találjuk, a tőki református egyház anyakönyvében is csak akkor van a neve feljegyezve, mikor fia születik 1763-ban, István. Ez a tény igazoltá teszi leszármazottjának Bokodi Lajosnak eme

³A tanulmány módszertani tanulsága, hogy egy-egy település történetének némely szakasza kitűnően felvázolható az egyházi levéltárak, egyházközségek birtokában lévő dokumentumok alapján; más források ugyanis a XVIII. század első feléből gyérebben találhatók (*Szerk.*).

⁴A Sió családnév szerepel a beköltözők anyakönyvében.

⁵Eredetije a kölesdi református egyház irattárában.

vallomását, amit a családi hagyomány ad szájról szájra: „Az egyik Bokodit kemény magyarsága miatt a földesúr elzavarta Zsámbékról.” Tudjuk, a „kemény magyar” ezt jelenti, református! Most már azt is tudjuk, Zichy Péter volt az elzavará.

A Zsámbékra betelepített lakosság már a reformátusoktól elvett templomba járt misézni. Az elvétel kétségtelen bizonyítékát a gyermelyi református eklézsia anyakönyvének széljegyzetéből vesszük: „Dabi István prédikátor uram, aki a szomori református egyház lelkészével, Fejér Mihállyal igen jó baráti viszonyban volt, egy szomorú feljegyzést örökített meg az anyakönyvben: Anno 1719 Die 23 decemberis. Nagy János adott Szt. Ecclesiának számára Sámbeki Ecclesiához tartozandó eszközökből egy sávos pamut derekú selyemvégű abroszt és két megszakadozott keszkenőket, ilyen conditio alatt: — míg Sámbeki szent ecclesiának kívánatik — birjuk és viseljük ecclesiánk[ban]. Jelen voltak pedig ezen eszközök átadásakor Karikó András törvénybíró, Falu bírása, Egerszegi Mihály és Somodgyi János eskütt ember.”

Baráth József, a gyermelyi református egyház történetének írója hozzáteszi: „Miért került ide a zsámbéki úrasztala abrosz? Már ekkor, úgy látszik, Zsámbékról elüldözték a reformátusokat, sőt a templomukat is elvették! — mert nem volt hely, ahol az úrasztali eszközöket tarthatták!

Hogy a többi eszközök hova kerültek, nem tudjuk. A jegyzetből azonban a hitnek és a reménységnek sugára is kicsillan, mert csak addig lesznek itt az eszközök, amíg jobb idők jönnek, s a zsámbéki református egyház újra használhatja azokat.”

Ez a „jobb idő” a felszabaduláskor jött el, amikor népi demokratikus államunk imaházat és parókiát juttatott a második világháború után betelepült reformátusoknak. Első missziói lelkesze e sorok írója volt.

Makra Sándor

Mihály Lajika, a csíki mondóember

Mihály Lajost (Mihály Lajikát), rokonomat, aki született és élt Csikmenaság-Pottyandon, a környéken javasembernek tartották, sőt voltak, akik boszorkánynak is. Ritka eset, hogy valaki egy személyben javas is, boszorkány is legyen. Egy menasági öreg néni azt mondotta volt: sokat tudott, boszorkány kellett legyen, mert amikor a végít érezte, keresett egy megfelelő embert, aki a halála után az ő tudományát folytatja. A kiszemelt ember megfelelőnek látszott, s próbákat is kiállotta, az egy temetőbélit éjfél után, azt nem. A fekete macskával való találkozásról elretent. Mivel Mihály Lajika így „utód” nélkül kellett hogy meghaljon, vagy tusakodással, kínlódással, „igen nehezen hót meg”.

Aldott emlékezetű édesapám, Székely György mesélte, hogy harisnyás gyermekecske korában, a havason, a csikszentkirályi csordában veszettség tört ki a marhák között. Őt küldték Menaságra Mihály Lajikához, hogy hívja el meggyógyítani az állatokat. Lajika aki nem hallott Pasteurról, el is ment a Sugóba, de el az állatorvos is Szeredából, mert a veszettség nem kis dolog. Az állatorvos Mihály Lajikát gyógyítás közben találta. Kibált vele, hogy mer guruzsmálni. Feljeleníti, becsukatja. Mihály Lajika azt mondotta:

— Kelmed akkor lármázzék, ha valami rosszat csináltam s a júságok elpusztulnak! — s azzal folytatta a megkezdett munkáját. Valami főzetet, vagy mit adott a beteg állatoknak. Az egészséges csordát maga elé vezettette egyenként, s csak úgy ránézésre szétválogatta az állatokat. A kettéválasztott csordát külön-külön elkerteltette. Az egyik elkertelt csoportra azt mondta, hogy ezek rövid időn belül meg fognak veszni. A másik csoportra azt, hogy ezek egészségesek maradnak. Az első csoportból megint kivetett egy pár júságot, csak úgy találomra. Ezeket gyógyítani kezdte. Vártak egy-két napot, az állatorvos is maradt, mert kíváncsi volt, mit művel Mihály Lajika közben, mert nem is hitt benne, s mérges is volt rá. Valóságosan úgy történt, ahogy Mihály Lajika mondotta volt. Az első csoportba tartozó júságok megvesztek, a második csoportba tartozók egészségesek maradtak, s amelyeket különválasztott s valami szerrel gyógyított, nem vesztek meg. Az állatorvosnak nem volt mit szóljon. Mihály Lajikát nem csukták bé, de senkinek nem mondta meg, miből állt a főzet, amivel gyógyította a júságot.

A század elején egy csikszentgyörgyi ember is sikerrel gyógyította a veszettséget.

Mihály Lajika sok mindent gyógyított eredménnyel. Amit minden bizonnal időtől időkig, apáról fiúra hagytak az öregek. Azonban a legtöbben csak halálos ágyukon adták át a tudományukat, hogy „erejük ne vesszen el”. Mivel ilyen tudással rendelkeztek, a nép babonás